

ORIGEN I EVOLUCIÓ DEL MEGALITISME A LES COMARQUES CENTRALS I OCCIDENTALS DE CATALUNYA: II

L'Edat de Bronze

Rosó Vilardell

Visió i anàlisi dels sepulcres megalítics de la zona nordoccidental catalana: els dòlmens del Pallars

Ara farà tres anys se'ns va oferir l'oportunitat de visitar i fer un petit estudi de tres sepulcres megalítics de la comarca del Pallars Jussà (Cabaneta dels Moros de Cérvoles, Mas Pallarès i Casa Encantada de Pinyana). Aquests, com la resta, eren ja coneguts i excavats tant per L. M. Vidal¹ com per J. de C. Serra Rafols². El que ens proposàrem era fer una revisió dels monuments i la seva planimetria per tal de poder elaborar més endavant un corpus de tots els sepulcres d'aquesta comarca.

La zona del nostre estudi és en terreny pre-pirineu, amb alçades que oscil·len entre 600 m snm a la conca fluvial del Flamisell, fins 1800 m snm a la Serra de Sant Gervàs. El terreny és abrupte i amb grans pendents i espadats que li donen una visió de paratge agrest. La concentració dels megalits ocupa una franja estreta emmarcada entre les dues vessants del riu Flamisell fins a arribar a la conca del Noguera Pallaresa. Geogràficament tots estan situats en el que en diríem l'Alt Pallars, ja que tots es localitzen al nord dels congostos d'ambdós rius: el congost d'Erinyà en el Flamisell i al de Collegats al Noguera Pallaresa. El terreny presenta diverses variants, des de conglomerats olocènics (Serra de Sant Aventí) fins a calcaris (Serra de Sant Gervàs).

El nombre de megalits coneguts fins ara és de 9, dos d'ells en estat ruïnós: La casa Encantada, que considerem el més conservat i vistós, Cabaneta dels Moros de Cérvoles, a la Serra de Camporan; Mas Pallarès, a Senterada, situat a la riba del riu Bellera (tots tres revisats per nosaltres, com ja hem indicat abans); la Cabana del Moro de Castellars d'en Pey i Cabaneta de Perauba, a Peracalç; Cabana del Moro de Reguart; Cabana de la Mosquera a Pujol, aquest es troba al centre d'un camp de conreu i l'estructura

ha estat refeta i reformada del model originari per fer-lo servir de barraca; la Cabaneta de Montsó, ja destruït³ i el del Serrat dels Rebolls.

Tècniques de construcció

Tots aquests monuments presenten la mateixa tècnica constructiva i tipològicament els podem incloure dins l'estil de «cambres pirinenques» amb les seves petites variants que tractarem a la segona part del nostre estudi, quan tractem en general del tema de les «cambres pirinenques». Ara parlem només d'aquests tres sepulcres estudiats recentment.

Considerem que per les seves mides, Mas Pallarès, que té una llosa de coberta de 3,1 m de llargada, per 2,7 d'amplada i 0,7 de gruix; una capacitat de cambra de 1,8 per 1,4 m i 1,9 d'alçada; i la Casa Encantada, amb una llosa de coberta de 3,3 m de llargada per 2,4 m d'amplada i 0,6 m de gruix, una capacitat de cambra de 2 x 1,5 m i una alçada de 2 m, són realment sepulcres de tamany considerable; ambdós estan construïts amb conglomerats olocènics, fet que permet una degradació més paulatina que la roca calcària i una millor conservació del sepulcre; per aquest motiu semblen més monumentals i espaiosos.

Encara que en ambdós casos es tracta de «cambres pirinenques», la seva estructura és diferent. Mas Pallarès, situat al centre d'un tarter de 10 m de diàmetre, està construït amb dues lloses laterals de tamany considerable que sostenen la llosa de coberta, però li manquen les de capçalera i la d'entrada. En fer la nostra excavació observàrem que la paret de capçalera probablement havia estat construïda amb grans blocs i havia estat reomplerta amb d'altres de més petits formant un tancament intern. La zona d'entrada la trobem tancada directament per les pedres del túmul, ben col·locades a manera de mur. No assegurem, doncs, que poguéssim tenir una llosa

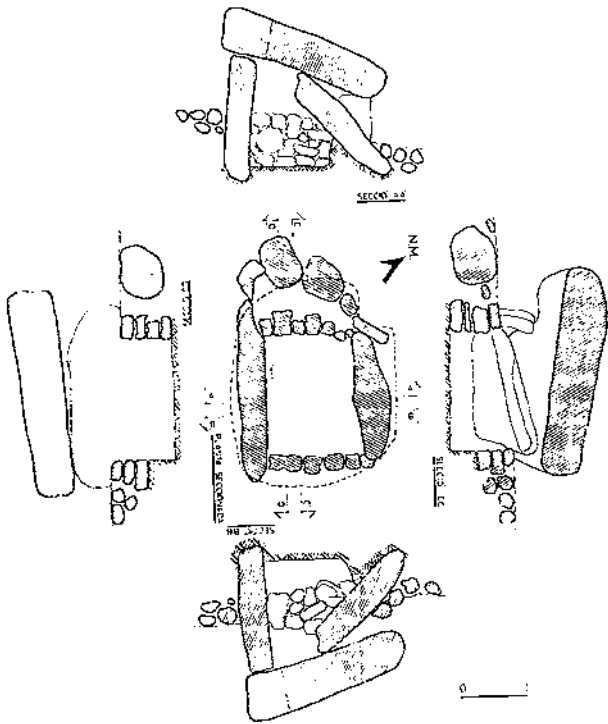

Fig. 1. Dolmen del Mas Pallarès. Senterada (Pallars Jussà).

rebaixada típica de les «cambres pirinenques». L'orientació d'entrada és al SE.

La Casa Encantada no ens portà gaires complicacions d'estructura ja que es tracta d'un sepulcre força conservat arquitectònicament. Es compon de dues grans lloses laterals, una de capçalera ben encaixada i una llosa d'entrada rebaixada. D'aquesta, però, n'hem de fer una observació que és freqüent en aquest tipus de monuments, i és que només tanca la tercera part de l'entrada deixant una obertura lateral transitable. Així doncs, aquest dolmen tampoc segueix les pautes ideals del que s'ha anomenat «cambra pirinenca», per això creiem interessant fer una revisió d'aquest terme, i si cal, establir diferents tipus constructius. Està com totes les altres cambres al centre d'un túmul bastant deteriorat i que amidaria uns 12 m de diàmetre, fet de pedra i terra. El túmul encara cobreix gran part de les lloses. L'orientació és també al SE.

El darrer sepulcre excavat, la Cabaneta del Moro de Cérvoles, té unes dimensions més reduïdes, hem de pensar que la matèria utilitzada és pedra calcària. Com la resta està orientat al SE i també és al centre d'un túmul o gran tarter de 9 m de diàmetre. Aquest, de tots tres, és el que encaixaria més amb el terme de «cambra pirinenca», ja que està compost de dues lloses laterals, la de capçalera i la llosa d'entrada rebaixada molt deteriorada pels furtius.

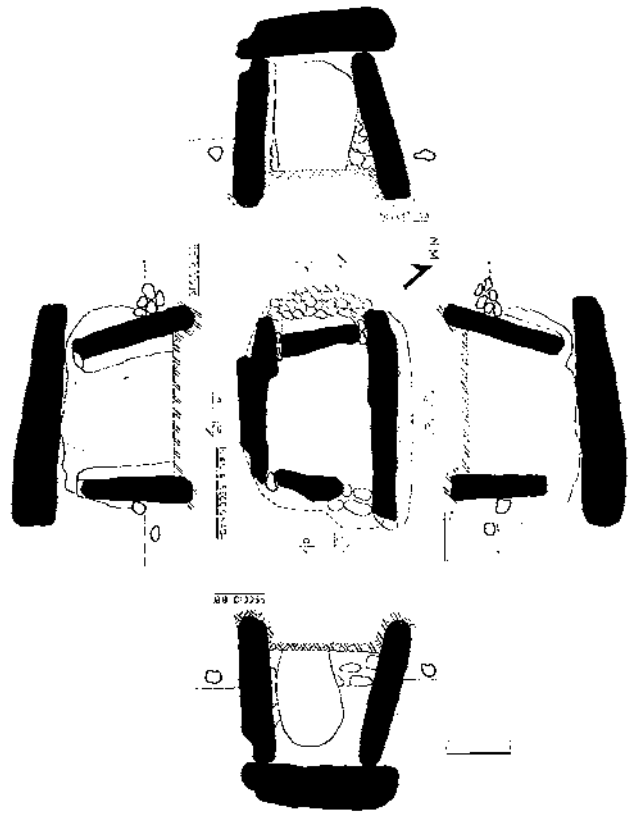

Fig. 2. Dolmen La Casa Encantada. Pinyana-Senterada (Pallars Jussà).

Situació

A excepció del sepulcre de Mas Pallarès, la resta estan situats en llocs alts i dominants, a les carenes o a les vessants visibles. Quasi tots estan en alçades de més de 1000 m snm, fins a 1600 m snm (Cabaneta dels Moros de Cérvoles). Aquesta situació dominant la mantenen fins al punt que des d'un sepulcre en són visibles d'altres. El cas de Mas Pallarès representa una excepció dins d'aquesta àrea megalítica, està situat al fons d'una vall, a tocar al riu Bellera i en una posició gens dominant, però dins mateix de la via de comunicació directa amb la comarca de la Ribagorça, on s'hi troba una altra concentració de sepulcres d'aquest tipus.

Pel que fa a una relació d'aquests sepulcres amb els seus llocs d'habitatge la nostra situació és precària. En principi els establiments a l'aire lliure en aquestes comarques muntanyenques són difícils de localitzar, hem de pensar que és una zona infimament explorada arqueològicament. El més suggestiu seria una revisió intensiva a les coves i baumes d'aquest indret, que tampoc han estat degudament explorades i deduir-ne la connexió, si n'hi ha, encara que particularment pensem que la gent de les coves no té cap relació amb els constructors d'aquests sepulcres, que més aviat veiem assentats en poblats a l'aire lliure.

Ens referirem només als materials obtinguts en les nostres recerques perquè en un apartat posterior ja fem una anàlisi de la visió general del que es sol trobar dins d'aquestes cambres d'àmbit pirinenc i pre-pirinenc que com veurem són majoritàriament objectes típics de l'Edat del Bronze. L'aixovar d'aquests sepulcres va resultar pobre i minso. Les peces ens confirmarien solament la cronologia d'aquestes inhumacions. Es tracta de pocs fragments de ceràmiques llises, alguns amb carena baixa ben marcada, d'altres amb nanses d'apèndix de botó, tan comú en aquests sepulcres. Hem de mencionar la presència d'algunes decoracions pròpies dels vasos del Bronze Final, però que constituïrien sens dubte elements intrusius i esporàdics. És important remarcar que ni nosaltres ni altres investigadors que han prospeccionat aquests dòlmens de la comarca no hem trobat ni un sol fragment de ceràmica campaniforme. Això ens fa pensar, com ja hem dit i direm en l'apartat que fem més endavant, que aquestes construccions responen ja a l'època més tardana del megalitisme català. Pel que fa a d'altres materials exhumats podem mencionar una gran quantitat de denes d'esteatita i de pedra calcària de dimensions variants però majoritàriament reduïdes. Un altre element curiós és el passador o «cheville» decorat, únic de moment als sepulcres megalítics catalans.

Ens manca la presència de sílex i també la de metall (almenys en aquests sepulcres que hem excavat).

Les restes òssies no són abundants i la major part corresponen a peces dentàries.

Tots els materials, per la seva posició, semblaven estar remoguts des de temps immemorials ja que no poguérem trobar cap relació de posició de cadàvers i aixovars, fins i tot la majoria estaven escampats fora de la cambra, en el túmul, prop de l'entrada. Això constata les diverses violacions i l'aprofitament d'aquests sepulcres per a altres necessitats que, com és freqüent, sol ser el reaprofitament per convertir-los en cabanes o lloc d'aixopluc.

Consideracions generals i cronologia

Degut a la poca densitat de sepulcres megalítics a la zona del Pallars, tractant-se d'una àrea tan àmplia, i sobretot per la manca de comunicacions, pel despoblament actual i per l'abrupte del terreny, qualsevol investigació es veu fortament dificultada. Fins ara aquest grup megalític del Pallars s'havia considerat aïllat i marginal del focus primari. Actualment pensem que està fortament lligat dins el corrent de les últimes construccions megalítiques del Bronze Antic-Mitjà enllaçant per l'oest amb els sepulcres de la Ribagorça⁴ i cap al Pirineu d'Osca⁵ i

per l'est pel coll del Cantó i de Boixols vers la vall del Segre.

L'escassetesa de cultura material en la major part dels sepulcres ens fa difícil d'establir una cronologia exacta que en principi, com hem assenyalat, situariem dins el Bronze Mitjà. La tècnica constructiva correspon a l'últim període megalític (Megalitisme IV/B) entre el 1500 i 1200 aC.

Tipologia megalítica durant el II mil·lenni aC

Les cistes megalítiques

L'origen dels enterraments en «cistes megalítiques» ja ha estat tractat anteriorment per M. Cura en referir-se a les cistes on s'hi ha trobat ceràmiques campaniformes d'estil «internacional»⁶. Ara bé, aquest tipus de sepultures tenen una llarga perduració, no sols a la vall del Segre sinó també a la zona de Peu de Roques (a la confluència del Solsonès i el Berguedà) i a la Serralada de Pinós.

Entenem per «cistes megalítiques» aquelles estructures tumulars que en el seu centre contenen una caixa tancada per lloses, on les inhumacions s'efectuaven aixecant la llosa de coberta, com mostra molt bé la Tomba del Moro del Serrat del Mal Pas⁷. Si bé hem de dir que hi ha alguns monuments megalítics considerats com a cistes, pel seu estat de conservació actual ens queda la incertesa de si es tracta de vertaderes cistes o bé cambres pirinenques enrunades (Serrat de Trutxeu) i d'altres, on una de les lloses de capçalera no arriba a tocar amb la paret lateral. Podrien correspondre, si s'excavés el túmul, a una «arca amb vestíbul-pou» (Serrat dels Quadrats). L'excavació dels túmuls és, doncs, un fet necessari.

Un element que també caldria conèixer exactament i del qual malauradament disposem de poques dades, seria el sistema ritual d'enterrament: si totes les cistes són d'enterraments primaris com la cista de Clarena-1⁸ o bé existeixen enterraments secundaris i selectius. No obstant, hem d'assenyalar que en cap dels estudis antropològics efectuats sobre restes òssies procedents de les «cistes megalítiques» no s'hi constata la presència de poblacions braquicèfales⁹. D'això en podem deduir, per manca de proves contràries, que les «cistes megalítiques» responen a l'enterrament tradicional de les poblacions autòctones dolicocefales.

Les cambres pirinenques

Aquestes cambres estan sempre construïdes al centre d'un túmul o tarter, igual que les cistes i les arques, però amb la gran diferència del tamany, molt més gran i monumental, que ve condicionat molt possiblement per la naturalesa dels ortostats. Les roques de conglomerat amb què es construeixen els

sepulcres de Mas Pallarès, Cabana de les Encantades, Montsonís, i aquells construïts amb roques primàries com Bescaran, Camp de la Marunya de Brangulí... són relativament grans en comparació als que utilitzen roques calcàries com Pedra Cabana, Coll d'Arnat, etc.

Aquests sepulcres, en tenir un tamany molt més gran que les cistes, permeten un sistema d'accés molt més còmode, amb una obertura d'entrada feta per una llosa rebaixada que no arriba a tocar la llosa de coberta (Camp de la Marunya, Bescaran, Cabana del Moro de Cogomera, Cabana de la Bruixa...). En moltes ocasions aquesta llosa, molt més feble que la resta, ha desaparegut o bé ha estat parcialment trossejada, i aleshores la cambra queda tancada per les pedres del túmul (Mas Pallarès, Maçaners...). Però com ja hem dit abans, en no haver-se excavat els túmuls, pot passar el mateix que assenyalàvem per a les cistes, que la cambra estigui precedida per un vestibul.

Les cambres pirinenques les trobem principalment a la zona septentrional de la vall del Segre i a les valls d'ambdues Nogueres, precisament en zones geològiques que permeten la construcció d'aquests monuments, i són molt més rars en els nuclis que ofereixen una major concentració de cistes (valgui per exemple el cas de Muntan, amb deu cistes i només dues cambres). Mentre que els exemplars més meridionals s'estenen paral·lelament al riu Cardener fins la Serra de Rubió, que separa la Catalunya Vella de la Catalunya Nova, on el terreny calcari condiona monuments de tamany més petit.

El seu emplaçament sembla indiferenciat, tant les trobem en llocs d'alçada com en les valls de les petites conques fluvials tributàries del Segre i de les Nogueres. Malauradament no podem aportar les dades de percentatges sobre els indrets de situació ja que desconexim què passa al nord de la Vall de Cabó, però tenint en compte la coneixença que ens ofereix aquesta darrera, trobem que les cambres són majoritàries respecte a les cistes, malgrat que correspon a una zona calcària.

L'estudi dels materials que més endavant presentem ens mostra una certa uniformitat entre les «cistes megalítiques» i les «cambres pirinenques» de la zona occidental-septentrional, però com ja s'ha assenyalat, algunes cistes meridionals responen a una fase més antiga¹⁰. Per això creiem en un origen autòcton de les «cambres pirinenques», ja sigui per evolució de les «cistes megalítiques» o de les «arques amb vestibul-pou», si bé és evident que durant el Bronze Antic molts materials apareguts tenen estretes connexions amb la vessant septentrional del Pirineu i concretament amb el Carcin perquè és un dels llocs més ben estudiats i publicats¹¹, encara que resulta natural una aproximació directa amb el País de Foix, el Conflent i per la vessant occidental de la Muntanya Negra vers el Rodés. Aquestes interrelacions caracte-

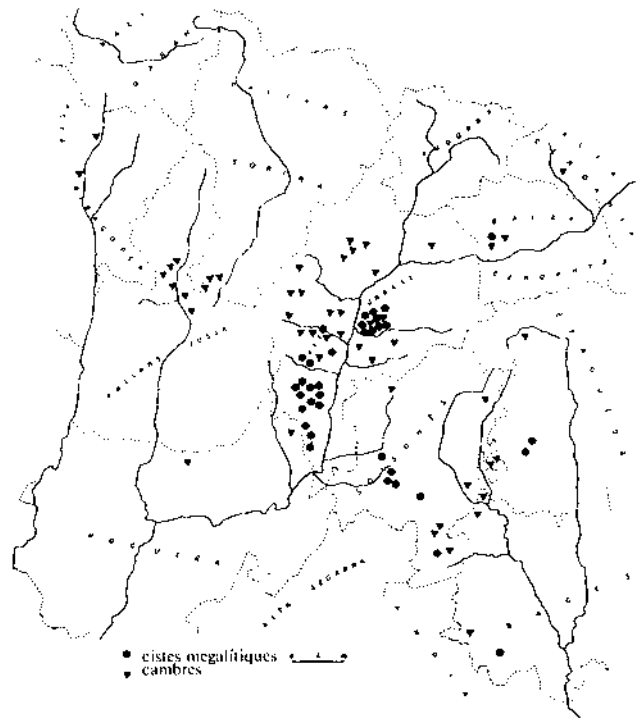

Fig. 3. Distribució geogràfica del megalitisme IV A/B a les comarques centrals i occidentals de Catalunya.

ristiques del II mil·lenni no s'observen dins l'important nucli megalític de l'extrem oriental dels Pirineus on el ritual megalític sembla haver finalitzat o estar en plena decadència.

Estudi dels materials de la fase final del megalitisme a Catalunya

Les ceràmiques

a) *El vas campaniforme incís.* Les ceràmiques del vas campaniforme són escases en els sepulcres megalítics que tractem i totes elles apareixen en els sepulcres localitzats en l'extrem oriental de l'àrea que estudiem. Tots els fragments tenen decoració «incisa no pirinenca» (cistes de Codonyet i de Vallmanya, cambres de Coll d'Arnat i Maçaners, i en el monument enrunat de Torre d'en Dac).

Aquests petits fragments campaniformes ofereixen una relació amb les troballes de la bauma de Llera, i les coves de Toralla i de la Bauma, així com en l'estació del Cedre a Andorra.

També existeixen alguns petits fragments que malauradament no permeten la reconstrucció del vas i estan decorats amb impressions o incisions barroeres, que alguns autors consideren epi-campaniformes; encara que nosaltres creiem que aquests petits fragments corresponen a vasos domèstics de cronologia molt àmplia que poden perdurar fins al Bronze Mitjà, però recalquem que tots ells apareixen a les

«cistes megalítiques» (Cataplà, Serrat de les Coberturades, Coll de Fau-I, Bressol de la Mare de Déu,...)¹²

b) *Ceràmiques de tipus d'Arbolí*. Amb relació a la tradició de les decoracions campaniformes, tenim els vasos de la Cista de Clarena-I, que presenten formes carenades amb decoracions incises disposades en garnaldes, que tradicionalment s'anomenen del tipus d'Arbolí. Aquestes mateixes ceràmiques apareixen a Aigües Vives¹³, però algunes d'aquestes ofereixen una decoració amb la tècnica de boquique, tècnica que trobem estesa entre altres grups postcampaniformes, com l'horitzó de les Gegoces de la Meseta Nord¹⁴.

Les formes carenades noves que presenten aquests vasos, són molt més abundants en ceràmiques llises amb les superfícies brunyides, les quals corresponen a una moda ceràmica que caracteritza el Bronze Antic des d'Unetice fins l'Argar. Els vasos carenats llisos es troben indiferentment a les «cistes megalítiques» (Codonyet, Clarena-I...) i a les «cambres pirinenques» (Cabana del Moro de Cogomera).

c) *Els vasos polípod*. Els vasos polípod havien estat considerats per Bosch Gimpera com a coetanis del Vas Campaniforme d'estil «cordat» per formar el grup de La Halliade, al Bearn¹⁵; però són posteriors i característics en la seva fase inicial del Bronze Antic, com mostren les datacions obtingudes en els túmuls VI de Lescar, 1890 ± 80 BC i Sauvagnon-II, 1670 ± 80 BC¹⁶. En aquest darrer túmul, el vas polípod acompanya ceràmiques carenades d'estil Arbolí,

concordant, així les datacions dels túmuls bearnesos amb l'estructura de «cista megalítica» de Clarena-I, 1750 ± 100 BC.

Els únics exemplars de polípod coneguts en sepulcres megalítics corresponen a un peu localitzat a la Cabana del Moro de Bescaran¹⁷ i a una troballa en una cista del Mig Aran¹⁸. No obstant, cal advertir que els vasos polípod perduren a l'àrea pirinenca durant tota l'Edat del Bronze, com mostra la necròpolis d'Ayer a l'Arieja associats amb nanses d'apèndix de botó de llengüeta¹⁹. Aquesta cronologia tardana quedaria també representada per la troballa de Genó.

d) *Els vasos amb nanses d'apèndix de botó*. Aquestes ceràmiques constitueixen l'element cultural característic de les darreres manifestacions megalítiques amb un percentatge més elevat a les «cambres pirinenques» que en les «cistes megalítiques».

Sobre els orígens i cronologia d'aquestes ceràmiques, J. Maluquer les feia procedir del nord d'Itàlia (Cultura de Polada) aportades a la zona pirinenca per les emigracions braquicèfales en un estadi avançat de l'Edat del Bronze, si bé admetia que posteriorment existís una evolució local independent que explicaria la diversitat de tipus fins a enllaçar amb els Camps d'Urnes²⁰. Per la seva banda, J. Guilaine nega l'existència d'una gran unitat cultural des del Pirineu fins al nord d'Itàlia, i estableix que solament es tractava d'un simple ornament introduït evidentment del nord d'Itàlia per contactes comercials durant el Bronze Antic i Mitjà²¹. Recentment M. Barril i G. Ruiz Zapatero, tot i admetent l'origen italià destaquen dos grans grups tipològics, el megalític-pirineu que correspondria al Bronze Mitjà; i el grup de les planes del Segre, que seria posterior a aquell i enllaçaria amb els primers Camps d'Urnes²². Finalment, M. Cura ha proposat l'existència d'una aparició independent d'aquests vasos a l'àrea catalana, com a simple creació aportada per la irrupció dels braquicèfales, que formen a partir dels darrers estadis campaniformes el substrat ètnic comú a tot el golf de Lleó²³.

Evidentment, els vasos amb nanses d'apèndix de botó que apareixen en els sepulcres megalítics de les àrees occidentals i centrals de Catalunya són molt uniformes tipològicament a partir de la tassa carenada llisa, que ja havíem mencionat en tractar de les ceràmiques del tipus d'Arbolí, provista ara d'una nansa dotada d'un apèndix cilíndric pla. Contràriament, a partir del Montsec fins a l'Ebre apareixen vasos de tipologia diferent, del tipus de gerreta amb els botons arrodonits o cònics (com l'aparegut a la cista de Son Joaquim²⁴).

Per tant, ens sembla correcte l'atribució de les ceràmiques amb nanses d'apèndix de botó com l'element definidor per aquesta zona del Bronze Mitjà.

Relació de jaciments que ofereixen vasos amb nansa d'apèndix de botó:

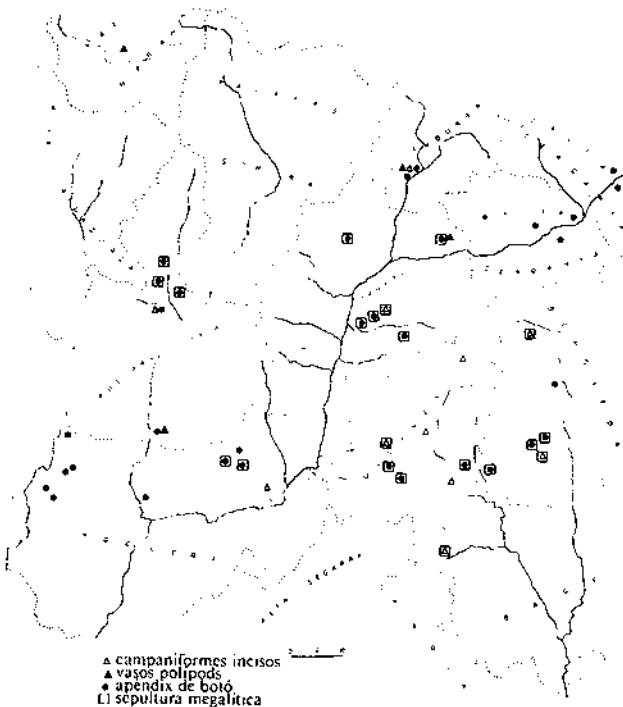

Fig. 4. Distribució geogràfica de les ceràmiques associades al Megalitisme IV A/B.

– *Falses galeries cobertes*: La Pera, a Su (reutilització).

– *Arques amb vestíbul-pou*: Dolmen de Clarà; el Bosc de Correà.

– *Cistes Megalítiques*: Lloella del Llop-II a Vilanova de Meià (reutilització); Cataplà i Tossal Jovell-I a Muntant; Bressol de la Mare de Déu a Correà; Son Joaquim a Vilanova de Meià.

– *Cambres pirinenques*: Cabana del Moro de Bescaran; La Llosa del Corralet a Biscarbó; Mas Pallarès a Senterada; Cabaneta dels Moros de Peracalç; Cabana dels Moros de Reguart; Casa de la Bruixa a l'Ossera; La Fossa del Gegant a Linyà; Clot dels Morts-I a Montmajor.

– *Coves*: Cova A d'Olopte; La Fou de Bor; Cova d'Annes a Prullans; Bauma Margineda a Andorra; Can Mauri de Berga; Toralla; Murisecs a Llimiana de la Serra; Cova Negra i Cova Fonda de Tragó de Noguera; El Foric d'Os de Balaguer; Bofia de Picals, Lluçars; Cova Colomera o de les Gralles de Sant Esteve de la Sagra; Tabac de Camarassa.

– *Hàbitats*: El Cedre a Andorra; Sant Feliu de Llo; Els Castellars d'Odeilló.

El sílex

La indústria de sílex correspon a una perduració de tots aquells elements que es consideren eneolítics. Els ganivets de sílex blanc poden presentar dues modalitats, els de secció trapezoïdal i lleugers retocs marginals que molt possiblement corresponguin a grans peces (del tipus de Serra de l'Arca), i aquells altres més gruixuts amb retocs invasors (Bressol de la Mare de Déu). Però la peça més espectacular procedeix de la Tomba del Moro de Bescaran, un sílex xiloide que presenta dues escotadures sobre la base rectilínia; alguns autors creuen que aquest tipus de fulles responen a imitacions de peces metàl·liques.

Les puntes de sageta aparegudes en els sepulcres motiu de la nostra revisió corresponen a dues tipologies: puntes de sageta foliàcies, ja sigui amigdaloides (Serrat dels Quadrats, Coll d'Orri) o bé losànquies (Cabana del Moro de Turbiàs i Coll d'Orri) que són sagetes d'àmplia cronologia a partir del Neolític Final. El segon tipus correspon a les sagetes amb aletes i peduncle com les de Coll d'Arnat i del Camp de la Marunya, derivades de les puntes campaniformes²⁵.

Hem de destacar també la presència a la Tomba del Moro del Serrat de Malpàs d'una peça obtinguda d'una plaqueta de sílex, element característic de l'Encolític i Bronze Antic del Llenguadoc, com mostra la cova de Durfort²⁶.

Objectes d'ornament

a) *Els botons perforats en V*. Els primers botons localitzats en aquesta àrea corresponen als *botons*

piramidals, característics del moment campaniforme. Dos exemplars, els d'Aigües Vives i del Collet de les Forques, podrien relacionar-se amb campaniformes «internacionals», però aquesta associació és dubtosa⁶. La resta sempre acompanyen altres tipus d'estils pirinenc o incís (Toralla, Cova dels Mosquits, Llera, Coll de Fau-I, Costa de l'Oriol...).

Els *botons prismàtics*, que tradicionalment s'atribueixen a l'Edat del Bronze, resulten escadussers i són presents solament a Aigües Vives, Collet de les Forques i la cambra de Can Auren I; alguns d'ells presenten decoració de cercles concèntrics²⁷.

El *botó de Durfort* solament està present en el Cau de la Guineu²⁸ i són desconeguts els *botons de tortuga i els còncics*.

b) *Els passadors («Chevilles»)*. Aquestes peces surten a la zona del Rin junt amb la Blegleitkeramik conserven els apèndixs globulars²⁹. Però a partir del Migdia de França han perdut els apèndixs i es converteixen en un simple cilindre (Grotte d'Elenne, des Fées, Durfort, dolmen de Rascassols...). En aquesta forma simple els trobem al Serrat de Trutxeu i a la Cova del Forat Negre de Serradell, per estendre's també a Navarra i al País Basc (dolmen de Faulo, cova de Kobeaga).

Relacionat amb les «chevilles», hi ha el petit osset decorat amb estries circulars paral·leles com és l'exemplar localitzat per nosaltres a la Cabaneta dels Moros de Cérvoles, que té paral·lels al Llenguadoc (Grotte Labeil i de Treille) i sobretot en els dòlmens del centre-oest de França (Pierre Levée, Pierre Follée, Cabut)³⁰.

c) *Perles segmentades d'os*. Aquestes perles que trobem tant al Serrat de Trutxeu com en el Roc de la Roquissa, les tenim també al dolmen de Pala (Ardeche), datades entorn a l'any 2.000 aC, però en molts altres jaciments es consideren característiques del Bronze Antic, i fins i tot són diversos els autors que s'inclinen per una cronologia molt més tardana per considerar-les còpies de les perles segmentades de faïence³¹.

d) *Perles d'ambre*. Dins la nostra àrea les trobem a les cambres de Can Cuca, Cabana del Moro de Cogomera, Pedra Cabana, Fossa del General; a l'«arca» del Bosc de Correà; a la cista de Bullons i a la falsa galeria coberta de La Pera.

Tradicionalment la presència de l'ambre s'ha interpretat dins els criteris que estableixen els circuits comercials d'aquest producte considerat com a nòrdic. Tanmateix, si n'observem la distribució a Catalunya podem veure que apareixen en els entorns de jaciments de lignit on existeix un ambre de color roig³²; però també aquesta mateixa distribució respon precisament a la contrada on s'ha detectat un major nombre de braquicèfals, d'on deduïm que podrien

ésser aportades per aquests, cosa que justificaria la similitud entre la perla amb decoració incisa del Bosc i l'apareguda a la Grotte du Collier (Lastours, Aude), datada del Bronze Mitjà³³.

e) *Perles de pasta de vidre*. Són un element típic del Bronze Mitjà i han estat localitzades als sepulcres de La Borda d'Eina, Camp de la Marunya, Coll de Fau-II i recentment per J. Castany a Clot dels Morts-I. Precisament en aquests dos jaciments les perles presenten una decoració aplicada de cercles concèntrics. A Clot dels Morts-I, van associades amb ceràmica d'apèndix de botó i a la cista de Coll de Fau-II, amb un braçalet que també ens donaria una cronologia avançada dintre del Bronze Mitjà³⁴.

Els objectes metàl·lics

a) *Les agulles metàl·liques*. Considerades com a punxons, la majoria són de secció quadrada en la seva part central i arrodonides en les seccions distals. Fan de 4 a 8 cm i amb aquestes característiques semblaria que eren destinades a ser encaixades en algun altre material, fusta o os. Alguns autors interpreten aquestes peces com a agulles de tatuatge³¹.

Aquests tipus d'objectes comencen a predominar a partir del moment campaniforme (Collet de les Forques, Coll d'en Bertran...) però perduren durant el Bronze Antic. En els nostres sepulcres apareixen en l'arca del Bosc, a les cistes del Serrat de Trutxeu, Collet del Cataplà, Sant Iscle, Codonyet; i a les cambres de Coll d'Arnat, Tossal Jovell-I, Cabana del Moro de Cogomera i fins i tot un exemplar a la falsa galeria coberta de Llanera.

Una segona variant correspon a una forma losàngica o de brúixola, plenament característica del Bronze Antic i Mitjà, com mostra la Cova dels Castanyers a Vingrau³⁵. En els sepulcres estudiats, aquest model solament apareix en una de les cistes del túmul de Coll de Creus i a Tossal Jovell-I.

b) *Braçalets*. Algunes peces anulars metàl·liques poden considerar-se com a braçalets, sempre que excedeixin dels 6 cm de diàmetre. Amb aquesta característica el nombre de braçalets queda reduït a dos exemplars, un a Coll de Fau-II i l'altre a la cambra de la Caixa del Moro-I d'Oden.

c) *Anells, arracades i espirals*. Tots aquests elements són molt abundants en els sepulcres, sencers o fragmentats (Pedra Cabana, Cabana del Moro de Bescaran, Sant Iscle, Torre d'en Dac, Tossal Jovell-I, i II, Lloella del Llop-II...). Però a manca d'anàlisis metal·logràfiques, totes aquestes peces ens queden dintre d'una incertesa cronològica si bé la majoria les atribuiríem al Bronze Mitjà.

A la cista de Coll d'en Bertran, una de les arracades és de plata³⁶.

Consideracions finals

Tots els sepulcres de la comarca del Pallars i de la resta de l'àrea nordoccidental catalana corresponen a cambres al centre d'una estructura tumular. Pels materials coneguts cal incloure aquestes manifestacions funeràries en el darrer moment del Megalitisme català, dins el Bronze Mitjà, si bé alguns elements apareguts en els sepulcres de l'àrea central podrien iniciar-se durant el Bronze Antic per la presència d'algunes ceràmiques campaniformes tardanes.

Aquest esplet tardà d'unes cambres megalítiques comportaria en el seu origen tres convergències: a) la tradició autòctona del Megalitisme III; b) l'aparició de les ceràmiques amb nanses d'apèndix de botó; c) una certa relació amb el món nord-pirinenc i més concretament atlàntic per la presència dels vasos polípodes.

Així el Megalitisme IV/B com a darrer estadi megalític queda sotmès a les valoracions que es determinin pel Bronze Mitjà, artorgant-li de moment unes dades relatives entre el 1500-1200 aC, optant per aquesta datació final la cronologia que es desprèn avui entorn a les perles de pasta de vidre.

ABSTRACT

Origin and evolution of megalithism in central and western Catalonia: II, The Bronze Age

Presentation of the megalithic tombs from Pallars (Catalonia) following the excavation campaign 1983.

All these graves have a very uniform typology which corresponds to a variety of the simple dolmen which we call «pyrenean chambers» («cambres pirinenques»).

At the same time, they give us a survey of the problems arisen by this kind of graves in the Central and Western area of Catalonia, which are chronologically Middle Bronze Age, as well as some other graves of more modest dimensions, called «megalithic cists».

NOTES

1. VIDAL, L. M. (1894): *Mas monumentos megalíticos en Cataluña* a «Memorias Real Academia de Ciencias y Arte de Barcelona».

2. SERRA RAFOLS, J. de C (1923): *Exploració arqueològica del Pallars*. «Bull. de l'Ass. Catalana d'Antrop., Ethnol. i Prehist. I».

3. RODRIGUEZ DUQUE, J. I. (1979): *El sepulcro megalítico de la Llosana, en Montsó (Pobla de Segur)* «Información Arqueológica», 27, 28.

4. RODRIGUEZ DUQUE, J. I., i GONZALEZ PEREZ, J. R. (1982): *Trobada d'uns monuments megalítics a l'alta Ribagorça*. «IV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà».

5. ANDRES RUPÉREZ, T. (1977): *Las estructuras funerarias del Neolítico y Eneolítico en la Cuenca Medio del Ebro. Consideraciones críticas.* «Príncipe de Viana», 38.

6. CURA-MORERA, M. i VILARDELL, R.: *Els vasos campaniformes «internacionals» de la Vall del Segre. Atribució cultural i cronològica.* «VII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà» (en premsa).

7. CURA-MORERA, M. i FERRAN RAMIS, A. M. (1971): *Los sepulcros megalíticos de la Vall de Cabò (Alt Urgell).* Corpus de Monumentos Megalíticos, 7.

8. CASTELLS, J. i ENRICH, J. (1983): *El túmul I de la Serra de Clavens (Castellfollit de Boix, Bages).* «Excavacions Arqueològiques a Catalunya», 4.

9. TURBON, D. (1981): *Antropologia de Catalunya en el II mil·lenni aC.* Barcelona.

10. CURA-MORERA, M. *Origen i evolució del Megalitisme a les comarques centrals i occidentals de Catalunya (I): del Neolític Mitjà a inicis de l'Edat del Bronze* (veure en aquest mateix Dossier).

11. CLOTTES, J. (1977): *Inventaire des mégalithes de la France: Lot.* «Supplément à Gallia Préhistoire».

12. SERRA i VILARÓ, J. (1927): *La Civilització Megalítica a Catalunya. Contribució al seu estudi.* Solsona.

13. SERRA i VILARÓ, J. (1923): *El vas campaniforme a Catalunya i les coves sepulcral encolítiques.* Solsona.

14. DELIBES, G. i FERNANDEZ MANZANO, J. (1981): *El castro protohistòric de «La Plaza» en Cogeces del Monte (Valladolid). Reflexiones sobre el origen de la fase Cogotas I.* «B.S.A.A.», XLVII.

15. BOSCH GIMPERA P. i SERRA RAFOLS, J. de C. (1926): *Etudes sur le Néolithique et l'Énéolithique en France.* «Revue Anthropologique», XXXVI.

16. SEIGUE, J. (1972): *Sauvetage de tumulus en Bearn.* «Archeologia», 51.

17. PADRO, J., CURA-MORERA, M. i ABELANET, J. (1975): *Los sepulcros megalíticos de la Cerdanya y del Capcir.* Corpus de Monumentos Megalíticos, 9.

18. DIEZ-CORONEL, L. (1974): *Una sepultura de Bronze en Viella (Lérida).* «Miscelanea Arqueologica» en el XXV Aniversario de los Cursos de Ampurias, I.

19. GUILAINE, J. (1962): *Réflexions sur la chronologie des vases polyptoles pyrénéo-aquitains. Existe-t-il une civilisation de La Hallade?* «Ogam».

20. MALUQUER DE MOTES, J. (1942): *La ceràmica con asas de apéndice de botón y el final de la cultura megalítica del N.E. de la Península.* «Ampurias», IV.

21. GUILAINE, J. (1972): *L'Age du Bronze en Languedoc Occidental. Roussillon et Ariège.*

22. BARRIL, M. i RUIZ ZAPATERO, G. (1980): *Las cerámicas con asas de apéndice de botón del NE de la Península Ibérica.* «Trabajos de Prehistoria».

23. CURA-MORERA: *Elements de l'Edat del Bronze a la comarca del Bages.* «Bull. del C. d'Est. Baguec» (en premsa).

24. RODRIGUEZ DUQUE, J. I. i GONZALEZ PEREZ, J. R. (1982): *Sepulcros megalíticos en el Montsec de Ribes (Vilanova de Meià).* «Ilerda», XLIII.

25. GUILAINE, J. (1967): *La civilisation du vase campaniforme dans les Pyrénées Françaises.* Carcassonne.

26. HUGUES, C., BORDREUIL, M. et TOURELLE-ENGEL, M. (1966): *Mobilier et Anthropologie de la Grotte des Morts de Durfort (Gard).* «Cahiers Ligures de Préhist. et Archeologie», 15.

27. CURA-MORERA, M. i VILARDELL, R. (1985): *Els botons amb perforació en V. decorats.* «Quaderns del CEC de Banyoles», t. II.

28. Veure en aquest mateix Dossier, el treball de J. Castany.

29. TREINEN, F. (1970): *Les poteries campaniformes de la France.* «Gallia Préhistoire».

30. JOUSSAUME, R. (1981): *Le Néolithique de l'Aunis et du Poitou Occidental dans son cadre atlantique.* Rennes.

31. BARGE, H. (1982): *Les parures du Néolithique Ancien au début de l'Age des Métaux en Languedoc.* Paris.

32. CURA-MORERA, M. (1980): *El sepulcre megalític de Can Cuca (Su. Solsonès) i consideracions sobre el megalitisme a l'interior de Catalunya.* Fonaments, 2.

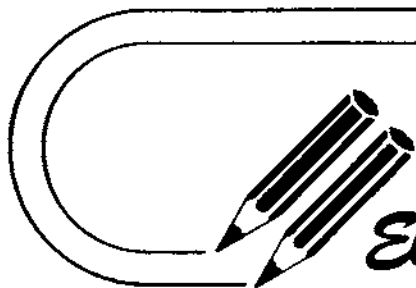
33. CHARLES, R. P. et GUILAINE, J. (1963): *Une grotte sépulcrale du Bronze Moyen en Languedoc: la grotte du Collier (Lastours, Aude).* «Gallia Préhistoire», VI.

34. CURA-MORERA, M. (1973): *Una cueda de pasta viirea procedente de un sepulcro megalítico del Alt Urgell.* «Ampurias», 36.

35. GUILAINE, J. et ABELANET, J. (1964): *Esquisse chronologique de l'Age du Bronze dans les Pyrénées Orientales.* «Cahiers Ligures de Préhist. et d'Archeol.», 13.

36. CURA-MORERA, M., FERRAN, A. M., PADRO, J., i MALUQUER DE MOTES, J. (1971): *Los sepulcros megalíticos de Cortiuda (Peramola, Alt Urgell).* «Pirineos», 102.

Rosó VILARDELL i PASCUAL
(Arqueòleg, Institut d'Arqueologia i Prehistòria,
Universitat de Barcelona)

El Punt d'Art

PAPERERIA TÈCNICA
BELLES ARTS
ARTÍCLES DE DIBUIX
FOTOCÒPIES

Rbla. Sant Domènec, 22 / Tel. 885 55 55